

449 1939,16; (2) 525b 15,30,44; (3) 228e 2,509; 634 12037; (4) 634 12054; (5) 739 1,670f; 398 1806,879; (6) 739 1,670f; (7) 969 47; (8) 634 15446.

#### LÆGEMIDLER

Harpestræng o. 1300: knuste blade læger bylder og blandet med olie sår; saften dryppet i øre ud-tørre dets væsker; til badning for blodsot og diarré; grøn knust pors og eddike lagt på hovedet stiller næseblod; styrker maven, læger blæren, virker urindrivende; knuste blade lagt på smertende lemmer blødgør dem; hårvæksten fremmes af porsolie gnedet på hovedet og issen læges for små sår; sveder patienten meget under længere sygeleje, gnides han med porsolie (1).

Christiern Pedersen 1533: porsknopper nævnes i middel for sidesting (27a), kogt i vin eller øl til drik for mavelidelser med blodspytning (34a), knuste blade og knopper som plaster mod hævelser i blæren (61a), lamme lemmer og led gnides med porsolie (73a), asken af bladene vædet med urin strøs på sår som blodstillende middel (79a), bladene kogt i vin til omslag på sår (80a), knuste blade vædet med øl eller vin læger bid af giftige orme (85a).

Lud af buskens trækul blandet med vin eller vand drikkes for blæresten (NJylland o. 1720; 2), bladene kogt i øl læger friske sår (2); bonden, som særlig er udsat for kvæstelser, bør om sommeren indsamle dette sår-lægemiddel (3). På Veterinærskolen blev anstillet forsøg med udtræk til indsprøjtning i ondartede sår; blade og bark kan læge menneskers sår (4). Afkog af friskplukket pors skal være udmærket mod hævelser (Jylland; 5); bladene koges i smør til salve på skab og fnat (6). – Bladene føres på nogle apoteker.

Blade og bark er blevet brugt for køers fordøjelsesbesvær (4) og blodpis (7); planten indgives heste mod snive og indvoldsorm (7). – Efter indbindingen 1. november skal fårene drikke et udtræk af pors, evt. blandet med laurbær og vejrbredfrø, så dør de ikke om vinteren (før 1700; 8).

LITTERATUR: (1) 343 90,163f,266; (2) 488o 190, 196; (3) 509 2,1799,148; (4) 739 1,670; (5) 328e 117; (6) 696 1761,291; (7) 83 174,51,74; 258 1943,145 (Selde 1686); (8) 178 1935,38.

#### MAJNING, OVERTRO

Majdag eller St. Hans aften var det i Vendsyssel (o. 1875) ret almindeligt at anbringe friske porsris i tagskægget over alle porte, døre, vinduer, luger etc. for at hindre hekse i at få adgang til

bygningerne (1). I 1600-t fik St. Kathrines kirke i Hjørring hvert år leveret birkegrenene til udsmykningen pinseaften og pors til St. Hans aften (2). Også på Bornholm var det sine steder skik at *maje* stuerne St. Hans aften med pors, syræner o.a. (3).

En heks kunne sidde ude på heden og malke folks køer gennem en porsstilk (4).

LITTERATUR: (1) 794 7,1878–79,1; 161 1906/45c: 1174; 488j 6,253; (2) 958 1918,208; (3) 449 1939,15; (4) 488 6,1883,291.

Lærken sang og luften drev med dræ og duft af pors. – Den mand, hvis barndom randt i porsens duft, · han trives ikke vel i anden ramme, · han får kun rigtigt vejret i den luft, · der sitrer over hedens stille damme *Jeppe Aakjær*.

LITTERATUR: 1002c 31, 1002h 95.

## Elm, *Ulmus*

Store træer med grov skorpebark og tætte, mørkegrønne kroner; de skæve blade er hos storbladet eller skov-elm, *Ulmus glabra*, meget ru, hos småbladet eller park-elm, *Ulmus carpinifolia*, glatte på oversiden. Frugterne (runde nødder) omgives af en alsidig vinge.

*Elm* eller *ælm* o. 1200ff, fællesgermansk med uvis oprindelse, måske beslægtet med jysk lime = kost, oldnord. limr = tynd kvist; i mange stednavne: Almind 1231ff Vejle amt, Ellund 1231ff ved Løgumkloster, Eltang 1231ff (Ælm tungæ) Vejle amt, Almstok o. 1300ff Vejle amt, Elmelunde o. 1370f Møn, Almtoft 1481ff Viborg amt, rimeligvis i Almind 1451ff; i mange familienavne: Elm, Elmgård, Elmkvist osv. *Ypern*, *ipern*, *niffe* o.lign. o. 1740ff, vist beslægtet med ordstammen i væve med henblik på den seje bark (1); *pengetræ* 1829 (2); frugten: *manna* o. 1880ff. – Færøerne: *álm*, *álmaviður* (3).

I egeblandingsskoven o. 5.500–2.500 f.Kr. spillede elmen en stor rolle for den samtidige Ertebølle- og Maglemose-kultur; i Amosen VSjælland er fundet en smukt udskåret bue af elmetræ, og man har sandsynligvis dengang høstet træets kviste og blade til husdyrfoder, hver ko måtte da have 400–500 bundter årlig (4), sml. nedenfor.

Storbladet elm er vildtvoksende i vore skove og kom i 1780'erne på mode som allétræer (5), som sådan plantet i mange herregårdshaver. Nu er el-



Allé af storbladet elm og skærmelm ved Boserup. (ES).

men et almindeligt park- og havetræ. »Hørsholmelm«, en smalbladet varietet fra Hørsholm planteskole 1880, findes adskillige steder ved og i København, hvor den som mere skyggegivende afløste de mange popler (s. 74), danner en allé ved Valnæsgård på Falster, langs vejen Viskinge-Kalundborg, Fuglebjerg-Bisserup o.a. steder, blev efter genforeningen plantet i Sønderjylland (6). Hovedstadsområdet har ca. 4.500 elme, som udgør størsteparten af dets træarter (6b).

1916 omtales en 28 meter høj storbladet elm ved Gunderslevholm og ved Søllerød et eksemplar af småbladet elm 4,5 m i omkreds (7). – En 70–80 årig elm, spiret frem af frø ved vindue i voldmuren til Kronborg kasematter, blæste ned august 1948 og rev 60 skifter murværk med i faldet (8).

LITTERATUR: (1) 689 2,761f; 148 5,468; 8 101,146, 149f og 9, 186,196; (2) 531b 54; (3) 751 19; (4) 254 1960,104,108,118; 1013 1959,91–145; (5) 296 62,1946, 527; (6) 401 16,1962,111–18; (6b) 725 26/11 1972; (7) 622b 101; (8) 65 30/8 1948; 551 21/10 1948;

#### NAVNGIVNE ELME

*Den gamle Mand* ved Lerchenborg er forlængst fældet; *Den store Sal* nævnes 1886 fra 6. Kronborg skovdistrikt (1) og er vel identisk med *Håkons Sale* eller *Hakons Træ*, en ældgammel og hul, meget stor småbladet elm (skal engang have været bytræet) i Gammelvang ved det gl. Sibirerup i Gribskøvs nordlige del. Træets navn bruges som titel på en roman (1936) af Georg Nordkild – »mægtig og ensom står den på åben plads, breder sig vidt til siderne og med herskerrejsning skuer den omlandet; sådan har den

stået i tusind år«. Faldt under stormvejr efter-  
året 1912, resterne ligger endnu på stedet (2).

*Esajas, Ezekiel, Jeremias* og *Daniel* kaldes fire  
ca. 130-årige elme i Svanninge præstegårdshave,  
opkaldt efter de fire »store« profeter; 1958  
brækkede toppen af »Jeremias« (3).

*Kongeelmen* – meget stort træ (1929) i Stor-  
skoven på øen Egholm i Storebælt.

*Kukkertræet* eller *Mads Hemslevs Træ*, stor  
gammel elm i Odense; man siger, at årets første  
gøg sidder i træet og kukker (4).

*Spurveskjulet* på Humletoftevej mod Frederiks-  
dal; elmene foran Helligåndskirken i København  
kaldes *Spurvetræerne*, fordi de er tilholdssted for  
talrige spurve (5).

*Hindstræet* (af mandnavnet Hintze) ved Hjul-  
eregård i Nylarsker på Bornholm, nævnt o.  
1763ff, på samme sted har store elme tjent som  
sømærke (6).

LITTERATUR: (1) 920 8,116; (2) 941i 31,114f; (3)  
524 6/1 1958; (4) 416 nr. 4, 1958; (5) 417 1916,439;  
(6) 148 10,186.

#### ANVENDELSE AF VED, BLADE OG FRUGTER

Elmen egner sig bedst som vejtræ, i alleer, til  
læ om bygninger og haver, som hegn og hæk

(1). Veddet er godt til vogne, skibskøl, kværn-  
hjul, aksler, presser, brædder (2), møbler, vio-  
liner, vandrender, vandmølleværker, nav o.a.  
vogndelev, det giver de bedste kanonlavetter, er  
søgt til klokkestole o: kirkeklokkeophæng (3);  
blev brugt til skovlene i dampskibshjul. »Et  
skønt træ til bohaved« (4), især knortede  
stammer og rodbullen giver meget smukke møb-  
ler, mod orm nedsænkes brædderne først i mød-  
dingvand; unge skud til stokke og piberør (5).  
Benyttes til hjulnav, skafter, mange redskaber,  
broplanker, rygningstræer (6), på Fyn bliver  
flammet elm brugt til kistetræ, i øvrigt til det  
såkaldte afsæt, et stykke krumt træ på ploven  
(7), o. 1900 i stor udstrækning til møbler, bakker  
og skåle (8).

Barken kan snos til et meget stærkt og sejt reb,  
trækullene er højt værdsat (3).

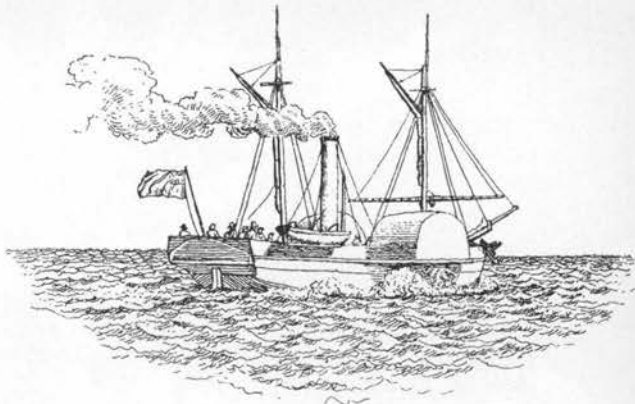
Efter 1900 er elmens ved (især småbladet elm)  
mest anvendt til møbelfinér (navnlig masret  
»elmerod«) (9), i øvrigt til bl.a. vognhjulsdeler,  
karosserier, dæksplanker, skibsaptering, spanter,  
årer, stævn, bjælker, kanonlavetter, geværkol-  
ber, sluseporte, vandledninger, brøndrør, maskin-  
fundamenter, vandbygningsarbejder, broplanker,  
taljeblokke, drejede kunstgenstande (pibehove-  
der, flasketræk, skåle m.m.), hockeykøller, presse-

Tegning af snedkerværksted i Folkekalender for Danmark, 1861.





Ved skibsbygning er elm bl.a. blevet anvendt til hjuldampernes skovle. Tegning af C. W. Eckersberg.



valser, malleskamler, legetøj, slagstempler, paneler, parketgulve, spær, huggeblokke. Den årlige hugst andrager ca. 5.000 kubikmeter (10).

Bladene giver foder til køer, heste, svin, får og geder (1800; 3), jf. s. 86, fårene æder gerne den iturevne bark (4). Man plukker bladene til grisefoder (NVFyn; 11), under Anden Verdenskrig bliver de tørrede frugter ofte blandet i hønsefoder (12). – Barken kan drøje brødkornet – »men Gud ske tak! det behøver den danske bonde ikke« (1808; 4).

Surt øl bliver atter drikkeligt, når man lægger elmeblade i tøndnen (NFyn; 13).

Børn spiser de umodne, sødlige frugter som »manna« (14); »vi børn troede fuldt og fast, hvad de voksne fortalte os, at det var den slags frø, der blev kastet ned fra himlen til israelitterne, da de vandrede i Sinai ørken« (Odsherred; 15), jf. 2. Moseb. 16,4 og 4. Moseb. 11,6–9.

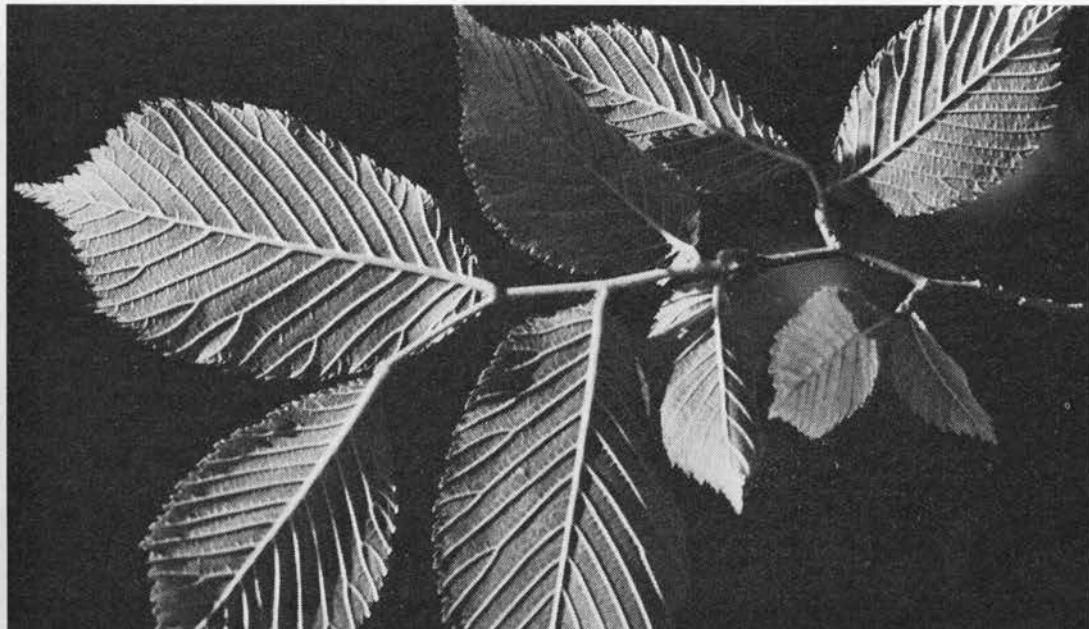
De tørre vingefrugter er småbørns »penge« – »elmen ... øser om sig med skillinge, der er formede som skillemønt, men af stof som papirpenge og fuldkommen værdiløse« Mogens Lorentzen (16).

LITTERATUR: (1) 194 3,1790,191; 696 483; (2) 696 483f; 194 3,1790,191; (3) 739 2,1800,255,257,259f; (4) 194 ny rk. 1,1808,125; (5) 398 1806,249 og 1821, 295; (6) 145 1899,100,327; 622b 100; (7) 278 4,1929, 58,189f; (8) 631 3/7 1959; (9) 950 154; (10) 304 408; 599b 2,649; 175 42,1957,68; 927; 774 52; (11) 760 256; (12) 836 26,1940,114; (13) 169 2,1906 til-læg 105; 760 202; (14) 358c 57; (15) 634 12024; (16) 556c 17.

#### LÆGEMIDLER

Elmeblade og eddike gnides på ansigtet for udslæt (begyndelsen af 1400-t; 1). Grønne blade lægges på sår (2), læger hudsygdomme (3); tørrede og knuste blade indtages med vin mod stensmerter (4).

Elmeblade. (EH).



LITTERATUR: (1) 15 28; (2) 696 1761,483f (3) 398 1806,250; (4) 696 483f; 451b 83; 328f 1,179; 488o 187.

#### VÆRNE- OG BRANDTRÆER

En stor elm i dige ved Egelund NVFyn er gårdens værnetræ, under den har slægten Rask gennem generationer holdt familieråd og truffet store beslutninger (1).

Gammel elm værnede Vandmøllegården i Turup VFyn, man sagde, at den var plantet »over ild«, og led træet overlast, skulle gården brænde; sommeren 1926 rantes det af et lynnedslag og blev ryddet – året efter brændte gården, men ikke møllen (2).

En gård i Stenhøj ved Ringive ville straks blive antændt, hvis gammel elm blev fældet; man gjorde det alligevel 1923, men træet faldt ind over elledninger og der var nær sket en kortslutning (3).

Den vestlige del af Arnums »forbrand« er sat hen i stor elm midt i byen og bryder ud, når træet fældes (4). – Visnede stor elm ved gård i Søvang, Højst sogn, skulle gården brænde; træet er nu borte og gården ikke brændt (1928; 4). – I den ene af to gamle elme ved indkørselen til Sandbjerggård i Sottrup sogn er stuehusets brand hensat; o. 1870 påtænkte man at fælde træerne, men da det kom til stykket turde ingen »slippe ilden løs« (5).

En elm, der forlængst faldt af ælde og blev ryddet o. 1920, var brandtræ for en gård i eller del af Elstrup på Als (6). – Ilden for flere gårde i Egen sogn (Als), sygdomme og ulykker var sat hen i nogle elme ved kirken; 1948 blev det ene træ ødelagt af lyn, hvilket skabte uro i mange hjem – og samme dag brændte da også en gårdlænge, en lille pige omkom. Ved opskæringen fandt man i stammen flere svedne træpropper, hvormed branden var indsat (ilden blev »spærret inde«). 1962 måtte en anden elm fældes på grund af råd, og igen gav det anledning til nogen ængstelse for, hvad der ville ske (7).

Tøstrupgårds brand er hensat i stor elm ved gården og bliver derfor fredet (Angel; 8). – Sml. eg bd. 1.

LITTERATUR: (1) 416 nr. 4,1958; (2) 278 7,1934, 191; 279 13/9 1959; (3) 161 1930/5:2311; (4) 885 5,1928,61,69; (5) 885 23,1947,193; (6) 248 6,1932, 110; 161 1906/31d:3261; 885 19,1943,63 og 23,1947, 157; (7) 944b 219; 885 19,1943,63 og 28,1952,62–64; 795 nr. 11,1962; (8) 885 14,1937–38,123.

#### SAGN; BYTRÆ

Om en meget stor elm ved Juellinge på Stevns beretter sagnet, at under den slog hovbønder en af godsets ridedogeder ihjel (1).

Iflg. en spådom skal tyrken engang binde sin hest til en over hele NFyn kendt stor elm ved landevejen på Herritslevgårds mark mellem Odense og Bogense, og blodet skal flyde ned ad Odenses gader (o. 1880; 2).

Majtræet på Majpladsen ved Birkerød kro blev fældet oktober 1942 (3). En elm plantet o. 1830 var midsommertræet i Forneby ved Maribo (4). Meget stor elm midt i Kværndrup var bystævnetræet; fældet 1859 (5); en elm stod på bystævnepladsen i Horne ved Fåborg (6).

1920 blev en elm plantet som genforeningstræ i have i Fløjstrup Kær, Randers amt (7).

På Sejrhøj er kirken til vor tid om foråret blevet pyntet med elmens nyløvede kviste (8).

LITTERATUR: (1) 622b 101; (2) 488j 2,238; 488q 26; (3) 941e 154; 175 32,1947,384f; (4) 546 24,1936, 147; 161 1906/43:783; (5) 875 1908,113f; (6) 806f 117; (7) 930b 7.2,1963,892; (8) 175 10,1925,441.

#### KALENDERREGLER

Efter midsommerdag vender elmens blade undersiden opad (1).

Når elmen bryder (løves), skal man så byg med begge hænder ☉: skynde sig at få det gjort (Jylland; 2). – Når elmen frø i mængde giver, · det sommervarmt og tørke bliver, · men giver elmen ikke frø i mængde, · vil græs og sæd opnå en ukendt længde (3).

LITTERATUR: (1) 739 2,1800,484; 398 1821,296; (2) 488g 1,41; (3) 161 1906/24:1.

#### PROSA OG POESI

Den lidt sære onkel – eneboeren i skoven er elmen. Parkens majestæt. *Villy E. Risør* (1).

Elmetræerne drysser deres lysvingede nødder · ud over gaden, ned for mit vindue. · Et vindstød – og frugterne flagrer forbi · som uroligt flakkende sommerfugle, · som sløvvingede myrer, · der stiger til himmels for at parre sig. · Elmer drysser. · Millioner af frugter køres ned i den mørke asfalt. · Det er juni, og elmen drysser. *Sigurd Madslund* (2).

LITTERATUR: (1) 774 51; (2) 574 55.

Overfor: Den karakteristiske grenbygning hos storbladet elm. (ES).

